

ГЕНО ГЕНОВ
ОТ ИЗСЛЕДВАНЕ НА
РАЗРУШИТЕЛНИТЕ
ИНСТИНКТИ КЪМ
ПСИХОГРАФИЯ НА
СОЦИАЛНАТА
ПРЕСТЪПНОСТ

chitanka.info

1

В предварителния общ план на поредицата „Ругон-Макарови“, който Емил Зола изготвя през 1867 г., се споменава един „роман за съдилищата и железниците с главен герой Етиен Лантие, трето дете на работническо семейство“. В него писателят включва пространна проектохарактеристика на главния персонаж: „Етиен е един от онези странни случаи на наследствено предопределен престъпник, който, без да е луд, убива един ден, изпаднал в болезнена криза, подтикнат от неясен животински инстинкт. По същия начин, по който родителите, бедни и оскотели от пороци, завещават художнически талант на брат му Клод, на самия него предават непреодолимото влечение да убива.“ По-късно, през 1872 г., Зола споделя пред издателя Лакроа, че иска да напише „роман за едно углавно престъпление, както аз разбирам този жанр, предоставен на патентованите съчинители на романи за подлистниците, жанр, който позволява да се създаде високохудожествена и дълбоко вълнуваща творба“.

В книгата си „Емил Зола“ приятелят на писателя Пол Алексис изказва твърде убедително предположение относно пробуждането на интерес у създателя на Ругон-Макарови към новото техническо чудо — железниците. Според него грохотът на влаковете и писъкът на парните свирки на локомотивите изпълвали от сутрин до вечер ежедневието на Зола, докато той работел в имението си край Медан: „В Медан, срещу неговата къща, в долния край на обширната градина, в подножието на склона, минава железопътната линия за Нормандия. Всеки ден по нея прелитат, в едната или в другата посока, стотина влакове, които разтърсват постоянно стъклата на широкия прозорец в работния му кабинет. Главозамайващите експресни влакове нахълтват под моста, по който минава алея, оградена от красиви дървета, отвеждаща към Сена. Отдалеч се чува как пътническите влакове приближават и шумът се разнася продължително време след отминаването им надолу в долината. Товарните влакове са сравнително много по-бавни, дотолкова, че почти е възможно да се преброят

колелата им и спокойно да се огледат животните, подаващи се от вагоните, да се види муцуната на някой вол, откарван в кланиците на Билет, навирил глупаво глава към небето. Когато падне нощта, локомотивът се появява, облян в червена светлина, а фенерът на последния вагон с тъмночервеното си сияние прилича на падаща звезда. Потъването в тъмнината на този непознат свят ви се струва още по-безвъзвратно. И тогава, в меланхоличния час по здрач, когато вече не се вижда и човек не може нито да чете, нито да пише, Зола, докато чакаше да запалят лампите, облегнат на перилата на широкия балкон, често ми заговаряше за своя любим план...

В една от беседите си с Пол Алексис авторът на „Човекът-звяр“ споделя интересни мисли, засягащи композицията на бъдещия роман: „В моите влакове ще се върши всичко: в тях хората ще ядат, ще спят, ще се любят, дори в един вагон ще има раждане, най-сетне в тях ще умират... Но това не е достатъчно: вие може би ще ме сметнете за застаряващ романтик, но бих искал моята творба сама по себе си да представлява дълъг маршрут на влак от особена важност, да тръгва от началната и да стига до крайната гара, като намалява и спира на всяка междинна гара, ще рече, във всяка глава.“ От тази изповед на Зола става ясно, че в самото начало е имал намерение да отдаде предпочитание на описанието на света на железниците в новата си творба. Както можем да съдим и от дневника на Едмон дьо Гонкур, през 1884 г. интересът на романиста е бил предимно ориентиран към живота на една гара, през която преминава важна железопътна линия. Първоначалната идея на Зола да включи в творбата си и „света на злосторниците и съдилищата“ е все още на заден план.

През 1887 г. на френски език се появява романът на Достоевски „Престъпление и наказание“, Зола има възможност да се запознае в превод и с психо-социологическото изследване на италианския лекар криминолог Чезаре Ломброзо „Човекът-престъпник“. Едва в края на следващата година писателят споделя в писмо до Вай Сантен Колф (16 ноември 1888 г.) своето намерение да включи в един и същ роман наблюденията си върху света на железниците и престъпния свят: „Търся сюжет за следващия си роман и ако трябва да говоря открито, все още не съм сигурен какво ще представлява. Имам намерение да опиша някоя ужасяваща драма в света на железниците, да изследвам

някое престъпление, като навляза в сферата на правораздаването, но, повтарям, всичко това ми е все още доста смътно...”

В края на месец ноември същата година Зола доуточнява проекта си и взема решение да въведе друг герой в новия си роман: „Сигурно ще бъда принуден да вмъкна нов персонаж, който ще включва по-късно в родословното дърво на Ругон-Макарови.“ Пред приятеля си Колф той обосновава подмяната по следния начин: „Не взех Етиен Лантие, защото предишната му социална активност, проявена в «Жерминал», ме притесняваше твърде много. Ето защо предпочетох да измисля нов син на Жервез — Жак Лантие, който ще бъде брат на Етиен и Клод. Така тя ще има трима синове. Това е всичко. Ще допълня родословното дърво в края. По същия начин измислих и образа на Анжелик. Надявам се, че тези поправки ще ми бъдат простени, още повече, че във всяко друго отношение следвам изключително стриктно първоначалния си план.“

През пролетта на 1889 г. на първа страница в един от броевете на парижкото списание „Илюстрацион“ се появява сензационна фотография: господин Зола, облечен в редингот, с цилиндър на главата, заснет на платформата на бълващ пара и черен дим локомотив. Под нея се обяснява, че авторът на „Ругон-Макарови“ е фотографиран малко преди отпътуването си от гара Сен Лазар по линията Париж-Хавър, обслужвана от Западната железопътна компания, Зола наистина получава разрешение от директора на Западната компания да пропътува в локомотив участъка Париж-Мант, Освен това любезният директор го свързва с един от висшестоящите чиновници в администрацията на компанията, който изпраща на писателя, събиращ документи за „Човекът-звяр“, планове на железопътните гари в Мелоне и Диеп. Завеждащият службата „Движение“ в Западната компания господин Льофевр предлага на Зола съдействието си, за да му помогне да посети локомотивните депа в Батиньол, Мант и Сотвил. Зола има възможност да разпитва служещите в Западната железопътна компания, да се среща и беседва с машинисти, огняри и железничари.

Предварителното досие с документи, бележки, скици и планове, което Зола изготвя, преди да се залови да пише романа си, е с обем 677 ръкописни листа. Около 200 от тях са изпълнени с бележки за жестоки престъпления и нашумели съдебни процеси, оповестявани във вестникарската хроника. В този раздел на предварителните

проучвания, озаглавен от Зола „Бележки за злополуката“, са включени изрезки от вестници с примамващи заглавия от рода на „Лудост в тунела“, „Катастрофата при Шарантон“, „Истината за злополуката при Монте Карло“, „Любопитни наблюдения, направени от лекар, за катастрофата при Ла Юлп“.

При пресъздаването на изкусно прикритите престъпления на Жак Лантие в романа „Човекът-звяр“ Емил Зола съчетава сведения, факти и обстоятелства от три коментирани нашироко в съдебната хроника на вестниците дела. На 6 декември 1860 г. господин Поансо, председател на Имперския съд, бил убит във влака от неизвестно лице по време на пътуването на висшия правителствен чиновник от Троа за Париж. На 14 януари 1886 г., в едно купе на влака Шербург-Париж е открит трупът на господин Барем, префект на областта Йор. На 18 май 1882 г., някоя си Габриел Фенеру, съпруга на аптекар и любовница на младия му помощник, се съгласява да „помогне“ на мъжа си да убие любовника ѝ, като подмамва жертвата в една запусната крайградска къща. В романа на Зола Севрин устройва същата клопка, но жертвата е собственият ѝ мъж Рубо, а убиецът — любовникът ѝ Жак Лантие. Авторът впрочем не крие, че е „взел делото Фенеру и го е преплел с делото Барем“. Зола е повлиян също от слуховете и от съобщенията в печата за делото срещу Джак Изкормвача, който причаквал през нощта самотни жени из улиците на Лондон и ги убивал, като ги изкормвал. Процесът, предизвикал оживени коментари в световния печат, се гледал в английската столица през август 1888 г.

Зола се залавя да пише новата си творба на 5 май 1889 г. Той слага финалната точка на ръкописа на 19 януари 1890 г., Романът започва да се печата в подлистника на парижкия вестник „Ла ви популер“ на 14 ноември 1889 г. Последната глава е публикувана в броя от 2 март следващата година.

В процеса на писането на „Човекът-звяр“ Зола споделя в писмо до издателя си Шарпантие: „Сега ми е много хубаво и леко да работя, чувствавам се превъзходно и изглеждам в собствените си очи такъв, какъвто бях на двадесет години, когато ми се искаше да премествам планини. Ех, приятелю, защо не съм на тридесет, щяхте да видите на какво съм способен! Бих учудил света!“

След запознанството му през пролетта на 1888 г. с очарователната Жан Розро у Зола настъпва дълбока промяна. Той се

подмладява, особено когато разбира, че Жан чака дете от него. Любовта на тази жена възвръща младежката жизненост и ведростта на духа му. За известно време Зола се отдава на очарованията и сладостите, които му предлага животът, и поизоставя работата си. При създаването на „Човекът-звяр“ трудността възниква именно когато писателят се опитва да „присади“ научните си изследвания и събраната документация към романтичната атмосфера, сред която протича прелюбодейната любов на Жак и Севрин — атмосферата, в която живее самият той по онова време. Подобна присадка се оказва неуспешна и, естествено, дава неблагоприятно отражение върху цялостното звучене на романа.

Отхвърлил игото на упорития системен труд, влюбеният Зола пренебрегва при писането на „Човекът-звяр“ грижата за хармоничното съчетаване на две разнородни теми в структурата на творбата и за прецизната обработка на някои сцени. В психологията на персонажите липсва зрялост и убедителна обосновааност. Всеки от тях се отдава свободно на инстинктите си, независимо дали е жертва или победител в борбата с наследствените си слабости.

2

Зола дълго се колебае, преди да избере заглавие за новия си роман. В предварителните си скици той е нахвърлял около шестдесет варианта. В писмо до Ван Сантен Колф от 6 юни 1889 г. писателят признава: „Що се отнася до заглавието «Човекът-звяр», то много ме измъчи, търсих го продължително време. Исках да изразя следната идея: пещерният човек все още живее в човека на нашия век. У нас все още има нещо от далечния ни прародител. Отначало бях избрал заглавието «Връщане към атавистичното», но ми се стори твърде абстрактно и не ми се поправи. Предпочетох «Човекът-звяр», малко по-неясно, но много по-широкообхватно. Заглавието ще се възприеме изцяло едва след като бъде прочетена книгата.“

Няколко дни след излизането на последния откъс от романа в подлистника на „Ви популер“ Жюл Льометр признава в статията си, публикувана на 8 март 1890 г., във вестник „Фигаро“, че в последната творба на Зола се чувства нов полъх: „Стремя се да определя истински великото в този роман. Той прилича на паметна бележка за отдавна минали времена. Сред нас наистина има зверове и техният брой е неизвестен. Самите ние, вярващи, цивилизовани, начетени и артистични по дух, изпитваме пориви на любов или омраза, на похот или гняв, които идват от твърде отдалечени от нас епохи. Ние все още не знаем на какви скрити инстинкти се подчиняваме. Нашите немощни и преходни личности са само безкрайно малки вълнички в океана от безлики, вечни и слепи сили, вълнички, под които постоянно се усеща бездната. Общо взето, именно това изразява «Човекът-звяр» е меланхолична и сурова величественост. Романът е една предисторическа епопея, поднесена под формата на история от нашата съвременност.“

Много по-щедър във възхвалата на поетическия талант на романиста Зола, проявен в „Човекът-звяр“, е Анатол Франс, който пише в броя от 9 март на вестник „Тан“ възторжен отзив за новата творба от поредицата „Ругон-Макарови“: „Не и не! Този човек е поет.

Геният му, величав и простодушен, твори незабравими символи. Той създава нови митове. Гърците са създали Дриадите, той създава Лизон: тези две създания са равностойни и еднакво безсмъртни. Той е великият лирически поет на нашето време.“

На 14 март във вестник „Монитор юниверсел“ се появява рецензия от Рьоне Думик, който упреква автора на „Човекът-звяр“, че описвал „мъжете и жените като диви животни“, подвластни единствено на „половия инстинкт и инстинкта да се убива“. Но въпреки многобройните злонамерени нападки, с които Думик се нахвърля срещу последната творба на създателя на „Ругон-Макарови“, в края на статията си той се чувства задължен да даде справедлива оценка на аналитичния усет на писателя реалист: „... И все пак в романа има много повече философия, отколкото предполагате. Защото господин Зола, прозорлив анализатор на човешката душа, прониква до най-неясните дълбини в съзнанието на своите персонажи, стига чак до инстинкта, идващ от много далеч, от най-древни времена, когато първобитният човек е обикалял горите и е задоволявал единствено потребностите си на кръвожаден звяр.“

Самият Зола не крие задоволството си от постигнатото в романа „Човекът-звяр“. В писмо до свой приятел той споделя: „Не бих могъл да ти преразкажа последователно сюжета, тъй като е доста заплетен, по многобройните му зъбни колела се зацепват дълбоко едно в друго. Много съм доволен от постройката на плана, който е може би най-обработеният, който съм създал, искам да кажа план, в който различните части се основават една на друга при възможно най-голяма усложненост и логическа последователност. Оригиналноста е, че историята се развива от единия до другия край по железопътната линия Париж-Хавър, собственост на Западната компания. В нея се разнася непрекъснат тътен на влакове — това е прогресът, който преминава в направление към двадесети век, и всичко се съпътства от една отвратителна, загадъчна драма, за която никой не се досеща. Твърдя, че човекът-звяр е вътре в цивилизацията.“

3

В книгата си, посветена на живота и творчеството на Емил Зола, френският писател Арман Лану разглежда „Човекът-звяр“ като важен етап в обновлението на романния жанр: „В този свой роман Зола се задълбочава в изследването на «физиологическия човек», за който се заговаря още при появата на «Терез Ракен». След смъртта на Зола този тип герой буквално наводни световния ч. Авторът на «Ругон-Макарови» твърди, че трябва да се изучи по научен път проблемът за наследствеността чрез образа на родения престъпник Жак Лантие, син на нежната и слабоволева Жервез от «Вертеп», брат на Клод от «Творбата» и на Етиен от «Жерминал». Той изпреварва науката, като подлага своя персонаж на възможно най-безупречна психоанализа, имам предвид както психоанализата на Фройд, така и на Юнг. Писателят интуитивно уравновесява агресията със сексуалността — двете главни движещи сили, направляващи поведението на човека-животно. Той им отрежда място, което днес не биха оспорили и най-добрите психиатри. В случая Зола се ръководи от поразително точния си инстинкт.“

Общо взето, изследователите на романа „Човекът-звяр“ са единодушни: писателят подхожда към изграждането на образа на Жак Лантие като към „клиничен случай“. Но при оценката на художествения резултат мненията се разделят. Литературната критика във Франция от края на миналия век клони повече в полза на едно чисто „физиологическо“ тълкуване на агресивността на Жак. Това схващане и днес впрочем има ревностни поддръжници, най-вече сред привържениците на „психологията на дълбините“. В научното съобщение на френския литературовед Огюст Дезале, изнесено на колоквиума, посветен на творчеството на Зола (1968), се твърди дословно: „Аз наистина вярвам, че в романа «Човекът-звяр», се представя една «подземна драма» — драмата на Зола, който, общо взето, е живял твърде дълго в подземие, търси изход от него и го намира. Струва ми се, че именно това е символичното и значимото.“ С

„подземие“ Дезале явно назовава тягостното брачно съжителство на писателя, а с „изход“ — прелюбодейната му любов към Жан Розро. Подобни тълкувания отвеждат до принизяването на романа до несложно литературнохудожествено означение на „престъпното“ скрито влечение у Зола към извънбрачното плътско изживяване, до затваряне на смисъла на едно толкова богато с многопластови символи романно повествование в границите на индивидуалната психопатология на твореца.

Много по-убедително са построени разсъжденията на съветския литературовед, изследовател на творчеството на Зола, Александър Пузиков, който при анализа на романа „Човекът-звяр“ изхожда обосновано от правомерното твърдение, че „Зола в това подчертано физиологично произведение въпреки всичко е намерил пътя към социалната тема“: „Жак наистина е в плен на рядка и почти невероятна болест, превръщаща го в човек-звяр, но хората, които го обкръжават, са напълно здрави, в наследствеността им няма никакви аномалии, и все пак те са много по-страшни от Жак. Пред нас се възправя мрачният образ на председателя на съда Гранморен, който озлочестява една млада девойка — Луизет. Престъплението завършва със смъртта на девойката, а в престарелия съдия откриваме звяр, много по-опасен от онзи, който живее у Жак. Гранморен е страшен със своето лицемерие, с животинската ситост, с безнаказаността си. Пред нас като кошмар застава Мизар, който убива жена си за пари. И пред този изтънчен и бездушен убиец патологичната мания на Жак отстъпва на заден план. Дори женствената Севрин таи у себе си много повече животинско, отколкото Жак, който не се решава да убие Рубо по нейно внушение. Зверските закони на съществуването, а не порочната наследственост, превръщат всички тези персонажи в грабители и убийци, всички те са породени от определени социални условия. Именно така, непредубедено би трябвало да се чете този страшен роман, посветен на проблема за наследствената престъпност“ (А. Пузиков, Пять портретов, М., 1972, с. 378).

Истина е, че в „Човекът-звяр“ твърде много хора стават жертва на насилствена смърт, за да си позволим да анализираме тази творба само като обективно литературнохудожествено изследване на разрушителния инстинкт у един потомствен алкохолик, чиято наследствена обремененост се проявява в ненормалното изживяване на

сексуалния порив. Зола включва в повествованието описанията на четири различни убийства, с нож или с отрова, и пресъздава три потресаващи самоубийства. Романистът усложнява преднамерено интригата, като представя някои от персонажите в две роли — като убийци и като жертви. Насилствената смърт се вплита в нравствените взаимоотношения на героите, вписва се в обществения морал като неизлечима социална болест, пред която се оказват еднакво безпомощни следствените и правораздаващите органи в буржоазната държава.

Зола ни насочва да търсим тайната причина за оскотяването на хората и за озверяването в човешкото общуване в принизената в морално отношение обществена атмосфера, сред която разцъфтяват на воля хищническият егоизъм, бездуховната корист и озлобената ненавист. Оказва се, че в буржоазното общество индустриалният прогрес съвсем не предполага като социално-нравствена аксиома постепенното облагородяване на инстинктите. Постиженията на науката и техниката не само не побеждават дремещите животински нагони у човека, но още повече ги задълбочават.

С присъщата си романтична нагласа романистът Зола опоектизира света на техниката, като одухотворява нейните творения. Локомотивът за машиниста Жак се превръща в живо същество и съвсем естествено той го назовава със собственото име Лизон. Ако героят на Зола се страхува от естествените мъжки пориви, които го обземат при вида на красива и нежна жена, то той е подчертано щедър и любвеобилен в грижите си за Лизон. С безупречния си ритъм на работа и с мелодичното си приглушено потракване послушната стоманена машина стопля много повече самотника Жак от всеотдайните прегръдки на пламенната Севрин. Необикновената привързаност към локомотива не е следствие единствено от ненормалния наследствен страх у една издънка на поколения алкохолици пред топлата благосклонност на отдаващата се жена. Както при редица други взаимоотношения в романа, и тук връзката е многопластово символна. Извънмерната любов на Жак към новото техническо чудо — парния локомотив — означава не само боязънта от необичайно протичащото у него полово влечение, но и липсата на надеждна, индивидуално промислена формула за социална адаптация у този човек, търсещ изход от самотата единствено в професионалната реализация.

Като насища пределно повествованието си със запомнящи се символни образи и взаимоотношения, авторът на „Човекът-звяр“ убедително доказва на злонамерените си критици не само своята съпричастност с поетиката на романтическия роман, но и дълбокото си пристрастие към романа като всеобхватно, обмислено научно-художествено изследване на язвите, разяждащи социалната психика на хората в буржоазното общество. Романистът натуралист, замислил първоначално творбата си като продължение на историята на необузданите инстинкти, развихрили се във Франция по време на Втората империя, достига до покъртително епично обобщение на социално-нравствените поражения, предизвикани от ускорената вследствие бързото индустриално развитие експанзия на насилието и отчуждението в света на капитала.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.